

*Biserica Ortodoxă
în luptă cu protestantismul*

în special cu calvinismul în veacul al XVII-lea,
și cele două sinoade din Moldova
contra calvinilor

MELCHISEDEC ȘTEFĂNESCU,
Episcopul Romanului

Cuprins

Cuvântul editorului (DRAGOȘ DÂSCĂ)IX

MELCHISEDEC ȘTEFĂNESCU, Episcopul Romanului *Biserica Ortodoxă în luptă cu protestantismul*

**I. ÎNCERCAREA PROTESTANȚILOR DE A PROVOCA DEZBINĂRI
ÎN ORTODOXIE3**

**II. RELAȚIILE DINTRE REFORMATORI ȘI BISERICA ORTODOXĂ –
PRIVIRE GENERALĂ15**

II.1. Corespondența dintre ortodocși și protestanți
în vederea unirii16

II.2. Uneltirile Vaticanului împotriva Ortodoxiei21

**III. PERSONALITATEA TRAGICĂ A PATRIARHULUI CHIRIL LUCARIS.
SINODUL DE LA IAȘI (1642)27**

III.1. Mărturia cronicarului Meletie al Atenei
despre Chiril Lucaris29

III.2. Intrigile iezuiților împotriva Patriarhului Chiril Lucaris și
moartea sa mucenicească32

III.3. Reacția Ortodoxiei la *Mărturisirea* atribuită Patriarhului
Chiril Lucaris:34

i. Sinodul de la Constantinopol (1640)38

ii. Sinodul de la Iași (1642)38

III.4. Mărturii despre Sinodul de la Iași	39
i. Dositei, Patriarhul Ierusalimului	39
ii. Nectarie, Patriarhul Constantinopolului	41
iii. Meletie, Arhiepiscopul Atenei	43
iv. Mărturii consemnate în lucrarea Τῶν ἱερῶν Συνοδῶν νεα καὶ δαψιλεστατῆ Συλλογῆ, τόμος δεύτερος. Ἀχό ἔτους Χριστοῦ 449 ἄχρι ἔτους 1643 (tipărită în 1762)	44
v. Mărturia Mitropolitului Macarie din lucrarea sa <i>Istoria bisericească</i>	45
vi. Mărturii din actele Patriarhiei ecumenice	47
III.5. A participat Petru Movilă, Mitropolitul Kievului, la Sinodul de la Iași?	50
III.6. Convocarea Sinodului și participanți la Sinodul de la Iași	52
III.7. Chestiunile discutate la Sinodul de la Iași	54
i. Epistola lui Partenie cel Bătrân, Patriarhul ecumenic, adresată Sinodului de la Iași, însoțită de combaterea doctrinei calvine	54
ii. Petru Movilă și calvinismul	60
iii. Dezbaterea <i>Mărturisirii ortodoxe</i> a lui Petru Movilă în cadrul Sinodului de la Iași	63
iv. Chestiunea calvină	64
III.8. Relațiile dintre Patriarhia ecumenică și Biserica din Moldova și Țara Românească în sec. XVII-XVIII	67
III.9. Urmările Sinodului de la Iași	71
III.10. Receptarea <i>Mărturisirii ortodoxe</i> a lui Petru Movilă	73
IV. O ISTORIE A PĂTRUNDERII PROTESTANTISMULUI ÎN ȚĂRILE ROMÂNE	81
IV.1. Contextul istoric și lucrarea misionară a Sfântului Martir Ilie Iorest	85

IV.2. Lupta comună pentru Ortodoxie a românilor din Transilvania, Moldova și Muntenia	92
IV.3. Cuprinsul și forma catehismului calvin	97
IV.4. Răspunsul Sinodului ierarhilor români la Catehismul calvin: Anticatehismul ortodox	100
V. RĂSPUNSUL ORTODOXIEI LA PROZELITISMUL PROTESTANT ȘI ROMANO-CATOLIC	105
V.1. Începutul păstoririi Patriarhului Dositei al Ierusalimului	107
V.2. Discursul Patriarhului Dositei rostit la Sinodul din Ierusalim (1672) în apărarea lui Chiril Lucaris	109
i. Respingerea mărturisirii pseudolucariene prin cinci demonstrații bazate pe viața și lucrările Patriarhului martir Chiril Lucaris	115
Capitolul I [<i>Biserica Răsăriteană nu l-a cunoscut pe Chiril precum adversarii noștri spun că ar fi fost: dovedire cu extrase din scrierile lui Chiril Lucaris</i>]	115
Capitolul al II-lea [<i>Chiar presupunând că ar fi scrierile sale, Chiril le-a dat pe ascuns</i>]	122
Capitolul al III-lea [<i>Confesiunea lui Chiril Lucaris nu este confesiunea de credință a Bisericii Răsăritene</i>]	124
Capitolul al IV-lea [<i>Chiril nu a avut cunoștință despre confesiunea atribuită lui</i>]	125
Capitolul al V-lea [<i>Răsăritenii au respins mereu Mărturisirea pseudolucariană, iar Chiril a negat că este autorul acesteia</i>] ...	127
Capitolul al VI-lea [<i>Mărturisirea de credință de la Sinodul de la Ierusalim (1672). Dialogul cu anglicanii non-juri</i>]	128
CONCLUZII	155
BIBLIOGRAFIE	159
INDICI	167

MELCHISEDEC ȘTEFĂNESCU,
Episcopul Romanului

**Biserica Ortodoxă în luptă
cu protestantismul,
în special cu calvinismul,
în veacul al XVII-lea, și cele două sinoade
din Moldova contra calvinilor**

II. [RELAȚIILE DINTRE REFORMATORI ȘI BISERICA ORTODOXĂ – PRIVIRE GENERALĂ]

Relațiile protestanților cu Biserica Ortodoxă au început de pe la jumătatea secolului al XVI-lea. Principalul inițiator* al lor, după Melancton**, a fost Martin Crusiu sau Craus***, profesor de literatură greacă și latină la Academia din Tübingen. Crusiu era mare iubitor al Greciei și literaturii ei, vorbea și scria grecește liber și curat, îndemna cu zel pe elevii săi să învețe grecește; fiind religios, era și iubitor de teologie. În relațiile sale cu grecii el urmărea două scopuri: unul științific — adunarea materialelor pentru studierea Răsăritului grecesc în istoria lui, în starea lui contemporană, în special a limbii grecești scrise și vorbite; altul religios — alianța protestantismului cu Ortodoxia. Primele sale relații le-au început cu grecii învățați, care trăiau în Europa. De

* În orig.: „mișcător”. [n. ed.]

** Filip Melancton (1497-1560), profesor de limbă greacă la Universitatea din Wittenberg, a fost unul dintre cei mai apropiați prieteni ai lui Martin Luther. Cartea sa *Loci Communes* a devenit „breviarul teologic standard în primele veacuri ale Reformei”. Istoricul Timothy George îl consideră „succesor al lui Luther” și „teolog de prim rang”, vezi *Teologia reformatorilor*, traducere de Teofil Stanciu, Editura Casa cărții, ediție revăzută și adăugită, Oradea, 2017, p. 28. Despre relațiile cu teologi ortodocși și opinia sa față de moștenirea teologică a Bisericii Răsăritene, vezi Pr. Daniel Benga, *Marii reformatori luterani și Biserica Ortodoxă. Contribuții la tipologia relațiilor luterano-ortodoxe din secolul al XVI-lea*, Editura Sophia, București, 2003, pp. 96-200. [n. ed.]

*** Martin Crusius (1526-1607), profesor de limbă greacă la Universitatea din Tübingen, unul dintre promotorii și cei mai fervenți susținători ai dialogului dintre reformatori și teologii ortodocși, „fiind traducătorul întregii corespondențe dintre Tübingen și Bizanț. De aceea, alături de Stephan Gerlach, îi revine o importanță centrală în acest dialog. A fost unul dintre cei mai mari eleniști ai secolului al XVI-lea”, Daniel Benga, *Marii reformatori luterani...*, pp. 322-323. [n. ed.]

la 1573 el le-a început și cu Constantinopol și în genere cu Orientul. În acest an s-a trimis la Constantinopol ambasadorul lui Maximilian al II-lea, David Ungnaden*, care a cerut academicienilor tübingieni să-i dea în suita sa un teolog învățat, în calitate de cleric sau predicator.

[II.1. Corespondența dintre ortodocși și protestanți în vederea unirii]

Cu învoirea Ducelui de Württemberg, renumitul propovăditor zelos al protestantismului, fu recomandat un tânăr învățat, cunoscător de limba greacă, anume Ștefan Gerlach, care apoi a și fost ridicat la treapta de pastor. Lui Gerlach i s-au dat însărcinări științifice; i s-au înmânat scrisori către Patriarhul Ieremia, de la Crusiu, de la întâistătătorul Bisericii din Tübingen, Doctorul Iacob Andree, care era și cancelar al Academiei din Tübingen, de asemenea și predica lui Andree la textul *Eu sunt păstorul cel bun*, ținută de el cu ocazia ridicării lui Gerlach în treapta de pastor. În amândouă aceste scrisori tonul era respectuos și sincer. Ieremia, înconjurat de membrii Patriarhiei, l-a primit pe Gerlach, scrisorile și predica cu foarte bună dispoziție; dar n-a răspuns curând. Crusiu, înștiințat de Gerlach de buna primire pe care a găsit-o la Patriarh, în anul 1574 scrie din nou Patriarhului, mulțumindu-i de primirea cea bună a lui Gerlach și de făgăduința răspunsului, și-i trimite o nouă predică la textul *S-a apropiat Împărăția cerului*.

Patriarhul, după o întârziere destul de mare (aproape doi ani), a răspuns teologilor de la Tübingen foarte bine dispus, exprimând dorința ca protestanții să se supună glasului Bisericii Ortodoxe și al Sfinților ei Părinți, precum glasului însuși al lui Hristos, Care este unicul ei păstor. [Atunci] Crusiu și Andree i-au trimis Patriarhului o nouă epistolă, însoțită de *Confesiunea Augsburgică*** . În această epistolă teologii protestanți mai întâi

* David Ungnad von Sonnegg, ambasador la Constantinopol între 1572 și 1574, cf. Steven Runciman, *Marea Biserică în captivitate*, pp. 271-273. [n. ed.]

** *Confesiunea Augsburgică* sau, mai exact, *Confesiunea Augustană* a fost adoptată în cadrul Dietei de la Augsburg din 1530 convocată de împăratul Carol

[V.2.i. Respingerea mărturisirii pseudolucariene prin cinci demonstrații bazate pe viața și lucrările Patriarhului martir Chiril Lucaris.]

CAPITOLUL I [Biserica Răsăriteană nu l-a cunoscut pe Chiril precum adversarii noștri spun că ar fi fost: dovedire cu extrase din scrierile lui Chiril Lucaris]

Numai cei ce voiesc a calomnia nu știu că Chiril niciodată nu a fost cunoscut în Biserica Răsăritului ca fiind calvinofron; căci fiind el Patriarh de Alexandria după Meletie, și tot clerul Constantinopolului apoi alegându-l cu voturile unanime ale tuturor, fu ridicat la scaunul patriarhal al acestei cetăți, unde se afla el atunci, fără a fi învățat nici la vreun Sinod, nici în Biserică, nici în casa vreunui ortodox, și într-un cuvânt fără a fi zis nici cât de puțin, nici în public, nici în particular, de cele ce adversarii îi atribuie. Dacă ei spun că Chiril a zis ceva de acest fel către cineva în particular, sau către mai mulți, ei nu știu ce zic. Dacă ei voiau să aducă mărturie, datorau a nu o face ei de la sine; căci astfel noi îi vom convinge că calomniază și că, deoarece nu l-au cunoscut pe Chiril, nu sunt demni de crezare; ci ei trebuie a se servi cu mărturiile celor ce l-au cunoscut pe Chiril, dintre care unii se află încă în viață.

Dar faptul este astfel că cei ce nu l-au cunoscut pe Chiril susțin că el ar fi fost de cugetările lor, ce se privesc ca eresuri, dar cei ce au locuit mai mulți ani împreună cu dânsul, în propriile lui apartamente și care, fiind într-o foarte intimă confidență a lui, știau tot ce făcea și ce zicea el, asigură că el n-a avut opiniile ce i s-au atribuit. De aceea cineva poate trage de aici această concluzie că Chiril niciodată nu a zis nimic către vreunul dintre răsăriteni de cele ce se publică despre dânsul, și se poate îndeajuns demonstra prin mărturia celor ce au viețuit cu dânsul în familiaritate, că el niciodată nu a fost recunoscut în Biserica Răsăriteană ca un astfel de om, precum adversarii au deșertăciunea de a susține.

Al doilea se demonstrează că pretenția lor este rău fundată, că nu este nicio scrisoare a propriei mâini a acestui patriarh care

să cuprindă ceva din cele ce acești eterodocși mărturisesc, care să nu fie suspect.

Al treilea, pentru că noi avem nu numai mii de martori oculari despre cucernicia recunoscută a lui Chiril, care niciodată nu l-au auzit să fi zis ceva neortodox; dar încă noi avem o mare carte *in folio* scrisă cu mâna proprie a lui Chiril, în care se află omiliile [pe care] el le-a predicat în Constantinopol duminicile și sărbătorile, și care cuprind lucruri opuse acestor capitole bănuite, pentru care noi vom adăuga aici câteva extrase din aceste omilii spre a confirma cu totul ceea ce am zis.

i. Contra Capitolului întâi [al Mărturisirii atribuite lui Chiril Lucaris]

Extras din Omilia de la Nașterea lui Hristos

„Și nu voi spune acum pentru ce sunt trei persoane într-un singur Dumnezeu; și pentru ce Tatăl este Tată; și Fiul este Fiu, și Sfântul Duh este Sfântul Duh, și cum Tatăl singur este fără cauză, și Fiul se naște* numai de la Tatăl prin naștere, și Sfântul Duh purcede numai de la Tatăl.”

Extras din Omilia de la Cincizecime

„Tatăl nu este Fiul, nici Sfântul Duh, ci El naște pre Fiul și purcede** pe Sfântul Duh. Fiul Se trimite de Tatăl și de Sfântul Duh; căci Domnul zice: *Și Duhul Său M-a trimis****. Sfântul Duh Se trimite de Tatăl și de Fiul, pentru sfințirea făpturilor; El purcede însă numai de la Tatăl****.

* În orig.: „se produce”. [n. ed.]

** În orig.: „procede”. [n. ed.]

*** Cf. Lc. 4, 18. [n. ed.]

**** În ceea ce privește mărturisirea ortodoxă a lui Chiril Lucaris despre purcederea Sfântului Duh de la Tatăl, Nicolae Iorga, amintind despre una dintre călătoriile lui Chiril Lucaris în Țările Române, scrie: „În 1613-[161]5 Chiril ținea predici înaintea Domnilor, la sărbătorile cele mari. În 1620 încă, el lucra în Țara Românească, atacând pe catolici în credința lor despre purcederea Sf. Duh și Purgatoriu și scriind lui Radu-Vodă contra azimei...”, în Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, p. 287. [n. ed.]

Pentru ce deci El purcede numai de la Tatăl, când Se trimite și de Tatăl, și de Fiul? Pentru că trimiterea se face pentru sfințire; iar purcederea se face substanțialmente. Căci întocmai precum Duhul trimite pe Fiul, fără ca pentru aceasta să se zică că El naște pe Fiul, așa și Fiul trimite pe Duhul, și cu toate acestea El nu-L purcede. Ci numai Tatăl naște [produce] substanțialmente pe Fiul, Care se trimite din partea Sa.”

ii. **Contra Capitolului al doilea [al Mărturisirii atribuite lui Chiril Lucaris]**

Extras din cuvântul lui Chiril la Duminica lăsatului de carne

„Lăsând la o parte raționamentele ce au valoare când este vorba de lucruri naturale, venim acum la materiile credinței, care nu se stabilesc prin raționamente, ci prin autoritate. Căci credința singură este care le dă toată certitudinea ce o au: cum, de exemplu, noi credem că omul s-a făcut de Dumnezeu. Dar aceasta nu a venit la cunoștința noastră decât prin mărturia lui Moise, despre care noi știm că nu a putut minți, pentru că a scris prin mișcarea și inspirația Sfântului Duh.

Noi credem, de asemenea, că lumea trebuie să se sfârșească. De unde am învățat noi aceasta, dacă nu de la Evangheliști, care ne-au învățat acestea?”

Extras din Omilia aceluiași Chiril despre Nașterea lui Hristos

„Scriptura se cheamă Cer, pentru că ea cuprinde litera și spiritul, care poartă numele de Cer. Domnul a dat înțelepților înalta pricepere a lor, a literei și spiritului Scripturii, și ceilalți le înțeleg mai puțin. Pentru aceea Scriptura zice: «Cerule Cerului aparține Domnului»^{*}, pentru că numai singur Domnul are înțelegerea desăvârșită a sensului spiritual (al Scripturii), căruia i-a făcut părtași pe părinți, după cum zice în Scriptură: «Vouă este dat a cunoaște tainele»^{**}.”

^{*} Ps. 113, 24. [n. ed.]

^{**} Mt. 13, 11; Lc. 8, 10. [n. ed.]

iii. Contra Capitolului al treilea [al *Mărturisirii* atribuite lui Chiril Lucaris]

Extras din Omilia asupra acestor cuvinte ale Evangheliei: „A făcut cină mare”

„Și cum se cheamă? Aceasta se află în vistieria înțelepciunii lui Dumnezeu: preștiința, predestinarea, vocația, justificarea, slava. Nimeni din cei ce nu vor merge la Dumnezeu prin aceste mijloace, oricât de sfinți sau drepti ar fi, nu poate nicidecum a se mântui. Acela pe care Dumnezeu voiește a-l mântui, voiește, de asemenea, ca el să aibă harul Său cel dumnezeiesc și ajutorul cuvântului Său.”

iv. Contra Capitolului al patrulea [al *Mărturisirii* atribuite lui Chiril Lucaris]

Extras din Omilia după înălțarea Sfintei Cruci

„Tot cel ce a creat bunătatea cea mai înaltă, le-a creat nu numai bune, ci încă le iubește și le îndrumă la bine; altminterea acesta ar fi nu numai un defect al creaturii, ci încă și al Creatorului. Pentru aceea El voiește ca omul pe care l-a creat bun să nu aibă alt scop decât acela de a fi bun. Și spre acest sfârșit El dorește a fi binecuvântat de noi, ca unul ce ne voiește binele, și dorește pentru însuși acest cuvânt ca toți oamenii să se mântuiască.

Însă vedem că omul are o înclinare cu totul contrară acestui scop, pentru că zice Dumnezeu la capitolul 8 al Facerii: «Gândul omului este plecat spre rău din tinerețea sa»*. Omul privește ca natural ceea ce este contra naturii, pentru că aceea tinde la rău, deși omul niciodată n-a primit de la Dumnezeu (Care este bun, precum am zis) această înclinare spre rău, fiindcă ea i-a venit de la păcat, prin călcarea legii dumnezeiești.”

Și puțin după aceasta:

„Dorești să știi ce este a purta crucea? Iată-o în puține cuvinte: a urî răul și a iubi pe Dumnezeu, precum se zice în

* Cf. Fc. 8, 21: „cugetul inimii omului se pleacă la rău din tinerețile lui”. [n. ed.]